

Eksegetiikka ja uskontotiede: Huomioita kahden oppiaineen välimaastosta

Risto Uro

”Jos ja kun eksegetiikka on uskontotiedettä” otsikoi uskontotieteilijä Ilkka Pyysiäinen provosoivasti vuonna 1996 pidetyssä eksegetiikan ja uskontotieteen yhteistyötä käsittelevässä symposiumissa (Pyysiäinen 1997).¹ Esitelmässä Pyysiäinen ei lähtenyt varsinaisesti puolustamaan otsikkonsa väitettä, vaan analysoi uskontotieteilijän näkökulmasta teologian ja kirkon piirissä käytyä eksegeetti Heikki Räisäsen puheenvuorojen synnyttämää debattia raamatuntutkimuksen tehtävästä. Erityisesti 1980-luvulla kuumentuneen keskustelun keskeinen kysymys oli, tulisiko eksegeetin harjoittaa tutkimuksiensa pohjalta nykyhetkeen suunnattua konstruktivistista teologiaa vai pitäytyä ennen muuta historiallisessa tehtävässä tai vähintäänkin erottaa nämä kaksi tehtävää selkeästi toisistaan. Toisin sanoen: kuinka ”teologista” raamatuntutkimuksen pitäisi olla? Pyysiäisen esityksestä ja Räisäsen siihen kirjoittamasta kommentista käy ilmi, ettei uskontotieteilijällä ja eksegeetillä ollut suurta erimielisyyttä siitä, millainen eksegetiikan rooli tulisi olla teologian ja uskonnontutkimuksen kentässä (Räisänen 1997). Kumpikin tutkija kannatti tutkimuksen riippumattomuutta kristillisen kirkon tai jonkin muun uskontoyhteisön totuusvaatimuksista ja ”käytännön sovellusten” (Pyysiäinen) erottamista varsinaisesta tutkimusprosessista sekä toisaalta tutkijan vapautta osallistua maailmankatsomukselliseen keskusteluun oman työnsä pohjalta. Räisänen päätti oman puheenvuoronsa sanoihin, joissa hän tukee voimakkaasti eksegetiikan ja uskontotieteen vuoropuhelua: ”Konkreettisen yhteistyön tarve on polttava. Eksegeetit hyötyisivät uskontotieteellisen eetoksen omaksumisesta; uskontotiede hyötyisi läheisemmästä yhteistyöstä eksegeettien kanssa käsitellessään kristinuskon syntyä” (Räisänen 1997, 124).

Tämän päivän näkökulmasta *Teologisen Aikakauskirjan* sivuilla kolmekymmentä vuotta sitten käyty keskustelu eksegetiikan tehtävästä voi jo osittain vaikuttaa vanhentuneelta, mutta kysymys eksegetiikan ja uskontotieteen suhteesta on edelleen ajankohtainen – myös kansainvälisen tutkimuksen kentässä. Yksi osoitus tästä on tuore julkaisu *Religious Inventions: Ancient Mediterranean Practice and the Study of Religion* (Arnal and Vearncombe 2025a). Kokoomateos on syntynyt kuusivuotisen, The Canadian Society for Biblical Studies -järjestön tukeman seminaarityöskentelyn tuloksena, ja sen parikymmentä kirjoittajaa koostuu pääosin kanadalaisista eksegetiikan ja lähialojen tutkijoista. Teos antaa hyvän läpileikkauksen siitä, millä tavoin uskonnontutkimuksen teorioita hyödynnetään raamatuntutkimuksen kannalta relevanttien muinaisten tekstien ja kulttuuri-ilmioiden tutkimuksessa – ainakin siinä pohjoisamerikkalaisessa kontekstissa, missä se on tuotettu.

Pohdin seuraavassa uskontotieteellisesti orientoituneen raamatuntutkimuksen teoriaa ja haasteita kanadalaisten kollegoiden tuottaman kirjan inspiroimana.

¹ Symposiumin esitykset julkaistiin *Teologisen Aikakauskirjan* numerossa 2/1997.

”Kulttuuri” vai ”uskonto”?

Pohjoisamerikkalainen raamatuntutkimuksen kenttä avautui minulle 1990-luvulla, kun aloin säännöllisesti osallistua – monen muun eurooppalaisen tutkijan tavoin – amerikkalaisen Society of Biblical Literature -järjestön (SBL) kokouksiin.² Tunnistin erilaisten työryhmien ja seminaarien kirjosta kaksi ryhmittymää, joissa tutkittiin uskonnotutkimuksen kannalta kiinnostavia kysymyksiä. Ensimmäinen oli joukko raamatuntutkijoita, jotka kutsuivat itseään nimellä Context Group ja joiden missiona oli tulkita Raamatun tekstejä niiden alkuperäisessä kulttuurisessa kontekstissa hyödyntämällä sosiaalitieteellisiä näkökulmia ja malleja. Ryhmän tutkimusta inspiroi kulttuuriantropologinen suuntaus, jossa muinaisen Välimeren alueen kulttuurin nähtiin rakentuvan tiettyjen perusarvojen ja uskomusten varaan, kuten kunnian ja häpeän, kollektiivisen minäkuvan, pahan silmän (*evil eye*), puhtauden ja saastaisuuden sekä rajoitetun hyvän periaatteen (Malina 1981).

Context Groupin työskentelyn avainkäsite oli kulttuuri, ei uskonto. Jos uskonnon käsitteeseen ylipäänsä viitattiin, sen soveltamista Raamatun maailmaan pidettiin anakronistisena. Tämän painotuksen seurauksena ryhmään assosioituneiden tutkijoiden tuotannossa ei ollut kovin paljon vuoropuhelua uskontotieteen piirissä käydyin teoreettisen ja metodologisen keskustelun kanssa.

SBL-järjestössä vaikutti kuitenkin toinen ryhmittymä, joka organisoitui teeman ”Redescribing Christian Origins” alle ja jonka työskentelyyn tutustuin hiukan myöhemmin kuin Context Groupiin. Tämä ryhmä otti keskeiseksi tehtäväkseen soveltaa nykyaikaisen uskonnotutkimuksen teoriaa varhaisen kristillisyyden tutkimukseen. Tärkeä esikuva ryhmän toiminnalle oli uskonnonhistorioitsija Jonathan Z. Smith, joka oli yksi Pohjois-Amerikan merkittävistä uskonnon teorian kehittäjistä ja jolla oli myös läheiset suhteet eksegetiikkaan (hän muun muassa toimi SBL:n presidenttinä vuonna 2008). Smithin ja hänen työstään inspiroituneiden raamatuntutkijoiden vaikutuksesta Redescribing-ryhmän tavoitteet ja tutkimustulokset olivat paljon radikaalimpia kuin Context Groupin: ryhmä kritisoi sitä, että raamatuntutkijat ottavat työnsä lähtökohdaksi kristillisen teologian akateemisen uskonnon teorian sijasta ja hyväksyvät kanonisten tekstien (esimerkiksi Apostolien tekojen) välittämän myyttisen kuvan kristinuskon synnystä historiallisen rekonstruktion pohjaksi (Cameron and Miller 2004). Kun Context Groupin työn tavoite oli ensi sijassa hermeneuttinen, ”uudelleen kuvaajat” pyrkivät purkamaan raamatuntutkimuksen teologista painolastia ja rakentamaan uskonnotutkimuksen näkökulmasta pätevää kuvaa kristinuskon synnystä.

Edellä kuvatusta kahdesta tutkimuksellisesta leiristä *Religious Inventions* -teos paikallistuu selkeästi jälkimmäiseen. Toinen toimittajista, William Arnal, on ollut yksi Redescribing-ryhmän aktiivista toimijoista, samoin monet muut kirjoittajat. Arnal ja Vearncombe (2025b, 3) linjaavat johdannossaan kirjan keskeiseksi tavoitteeksi tutkia, ”kuinka ajatteluamme roomalaisajan kristinuskosta ja juutalaisuudesta voisi edistää, muuttaa tai täydentää jäsentämällä tutkimuskysymyksemme olennaiseksi osaksi akateemista uskonnon tutkimusta”. Ainakin osa kirjoittajista näyttää allekirjoittavan väitteen, joka sisältyi Pyysiäisen esityksen otsikkoon: eksegetiikka on uskontotiedettä (Braun 2025, 89).

² SBL-järjestön vuosikokoukset on pidetty yhdessä American Academy of Religion -järjestön kanssa – joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta – vuodesta 1970 alkaen.

Teoksen kirjoittajat eivät arastele käyttää termiä tai käsitettä uskonto ja siihen liittyvää monipolvista keskustelua heuristisina apuvälineinä omien tutkimusaiheittensa ja esimerkkitaupausensa analyyseissä. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kirjoittajat jakaisivat samanlaisen epistemologisen vakaumuksen tämän uskontotiedettä määrittävän käsitteen luonteesta. Esimerkiksi John S. Kloppenborg (2025, 36) aloittaa esityksensä historioitsija Edwin Judgen kysymyksellä, ”oliko [varhainen] kristinusko uskonto?” Sekä Judgen että Kloppenborgin vastaus tähän kysymykseen on kielteinen: varhainen Jeesus-liike ei muistuta uskontoa modernissa mielessä, mutta se ei myöskään rinnastu oman aikansa kultteihin. Kloppenborg käy informatiivisessa luvussaan läpi laajan aineiston, jonka avulla hän osoittaa, ettei Jeesus-liike alkuvaiheessa määritellyt itseään termein, jotka olivat tyypillisiä ajan kulttiyhteisöille. Kristityt eivät esimerkiksi kutsuneet itseään jonkun jumalan palvojiksi, kuten kreikkalais-roomalaisissa kulteissa saatettiin tehdä, vaan ”uskoviksi”, ”oppilaiksi” tai ”veljiksi”. Nimitys *khristianos* (”kristitty”) syntyi vasta myöhemmin. Toisella vuosisadalla kristityt teologit alkoivat kuvata uskoaan ja toimintaansa kulttiyhteisöjen käyttämin määrein, joita ovat esimerkiksi *eusebeia* (kunnioitus jumalia kohtaan) ja *threskeia* (oikea kultillinen käyttäytyminen). Tähän liittyi tarve korostaa kristittyjen toiminnan yhteiskuntakelpoisuutta.

Kloppenborgin analyysiä voidaan luonnehtia etnografiaksi, jossa hän kuvaa varhaisten kristittyjen liikettä emic-näkökulmasta liittymättä mihinkään universaaliin uskonnon kategoriaan. Kirjoittajien joukossa hän edustaa vahvaa konstruktionismia tai idealismia: uskonto on länsimainen, kolonialistinen konstruktio. Filosofisen realismin puolelle kallistuu sen sijaan Stanley Stowers, joka on tullut tunnetuksi bourdieulaisista antiikin uskontojen ja Paavalin yhteisöjen analyyseistä. Stowersin (2025, 69) keskeinen argumentti on, että uskonto muodostaa ”teoreettisesti vankan sosiaalisen luokan” (*a robust social kind*). Stowers ei kuitenkaan lähde soveltaamaan uskonnon käsitettä suoraan varhaisten kristittyjen maailmaan, vaan erittelee neljä erilaista uskonnon moodia. Nostan tässä esille kaksi eli ”päivittäisen sosiaalisen vastavuoroisuuden uskonnon” (*the religion of everyday social exchange*) ja ”kirjallista eliittiä edustavien eksperttien uskonnon” (*the religion of the literate experts*) (Stowers 2025, 70–72). Ensin mainittua Stowers pitää eräänlaisena muinaisen Välimeren kulttuurin uskonnollisen elämän perusasetuksena, jonka luonnollisena ympäristönä on perhe, suku ja lähiyhteisö. Kirjalliseen eliittiin kuuluvat ekspertit puolestaan esittivät universaaleja uskonnollisia ajatuksia ja loivat verkostoja, jotka ylittivät etnisten ryhmien ja sosiaalisten luokkien rajoja. Paavali on Stowersin mukaan hyvä esimerkki tällaisista ei-paikallisen uskonnollisuuden ja moraaliopetuksen kehittäjästä.

Stowersin teoria uskonnollisuuden moodeista tai muodoista antiikissa mahdollistaa analyysin, jonka avulla hän ylittää ”uskonto on länsimainen konstruktio” -ajattelun ja tuo uskonnon teorian hedelmälliseen vuorovaikutukseen varhaiskristillisyyden tutkimuksen kanssa.³ Stowersin luku nostaa esille myös kysymyksen, voisiko tällainen eksegeettinen tutkimus olla kontribuutio yleisempään uskontotieteelliseen keskusteluun. Stowers ei suoraan vastaa kysymykseen, mutta toteaa, että suurin osa kysymyksistä, joita eksegetit ovat perinteisesti pohtineet, eivät ole kiinnostavia uskontotieteilijöille.

³ Stowersin mooditeoria on saanut vaikutteita antropologi Harvey Whitehousen teoriasta. Whitehouse erittelee kaksi uskonnon attraktiomuotoa, imagistisen ja opillisen.

Pois tekstikeskeisyydestä

Yksi *Religious Inventions* -kirjan osioista (*Undoing text*) käsittelee kysymystä, joka on noussut esille monissa uskontotieteen viimeaikaisissa tutkimussuuntauksissa, eli tekstikeskeisyyden kritiikkiä. On tullut tavaksi arvostella sitä, että aikaisemmassa tutkimuksessa uskonto on pitkään määritelty paitsi opillisuuden ja uskomusten myös tekstien kautta. Mutta mitä tämä kritiikki voisi tarkoittaa eksegetiikassa, jossa tieteenalan keskeinen identiteetti rakentuu nimenomaan Raamatun ja sen kulttuurien tuottamien tekstien kriittiseen analyysiin (tosin arkeologialla on myös perinteisesti ollut roolinsa osana raamatuntutkimuksen metodologiaa)?

Osion kirjoittajat pyrkivät vastaamaan tähän haasteeseen eri tavoin. Esimerkiksi Esther Guillen ja Vearncombe kohdentavat kumpikin analyysinsä tutkimiansa evankeliumien yhteisölliseen käyttöön – mikä ei sinällään ole uutta eksegetiikassa – ja pohtivat, mitä evankeliumit ovat voineet merkitä yhteisöilleen artefakteina ja symbolisina tuotteina. Guillen rakentaa Matteuksen evankeliumin analyysinsä Stowersin mooditeorialle ja ehdottaa, että Matteuksen varhaiset ”lukijat” eivät olleet pelkästään kiinnostuneita tekstin sisällöstä, vaan sen tarjoamasta kulttuurisesta pääomasta. Vearncombe lähtee liikkeelle ”sanat ovat tekoja” -ajatuksesta ja kysyy, mitä Markuksen evankeliumi ”teki” sosiokulttuurisessa kontekstissaan. Vearncomben ehdotus on, että evankeliumi oli ”kulttuurinen monumentti” katastrofista, jonka Jeesuksen ”kaksinkertainen poissaolo” (ajan ja paikan suhteen) loi. Jason N. Yuh yhdistää liminaalisuuden käsitteen ja teorian sosiaalisesta kanonisoitumisesta eksegeettiseen analyysiin. Hän kysyy, miten Barnabaan kirjeen kirjoittaja rakentaa omintakeisella traditionaalisten juutalaisten käytänteiden tulkinallaan ohjenuoraa ja identiteettiä yhteisölleen. Yuh päätyy siihen, että prosessi, jonka voimme tunnistaa Barnabaan kirjeessä, on yleisinhimillinen.

Vaikka teoksessa ei viitata yhteiskuntatieteelliseen tai filosofiseen keskusteluun käytännön näkökulmasta tai käytännön käsitteestä (Uro 2025), kirjaa lukiessa on ilmeistä, että yksi keskeinen tapa toteuttaa ”pois tekstikeskeisyydestä” -periaatetta on kohdentaa tutkimuksen huomio käytänteisiin. Ironia, joka tähän kätkeytyy, on tietysti siinä, että varhaiskristillisiä käytänteitä tutkitaan useimmiten tekstien avulla.

Joissakin luvuissa kirjoittajat onnistuvat havainnollistamaan, miten käytännön näkökulmaa voi soveltaa hedelmällisellä tavalla muinaisten tekstien tulkintaan. Yksi ilmeinen tulkinallinen strategia on siirtää huomio tekstien ideologisesta sisällöstä siihen, miten varhaiset kristityt tuottivat ja käyttivät tekstejä/kirjoja osana kreikkalais-roomalaisen maailman lukemisen ja viestinnän kulttuuria (Gamble 1995; Johnson 2010). Matthew W. Mitchell osoittaa niin sanottuja juutalaiskristillisiä evankeliumeja käsittelevässä luvussaan, kuinka varhaisen kirkon teologit arvioivat kirjoitusten arvoa eivät niinkään sisällön kuin oletetun arvovaltaisen ”sukuhistorian” perusteella. Tärkeää oli selvittää, ketkä olivat käyttäneet esimerkiksi kanoniselta asemaltaan epäselvää Heparalaisevankeliumia. Jack N. Lightstonen ajatuksia herättävässä luvussa valotetaan sitä, miten diasporajuutalaiset loivat kokoontumisissaan käytänteen, jolla ei ollut vertailukohtaa antiikin muissa kulteissa: pyhien tekstien julkisen lukemisen.

Käytäntöä tarkastellaan monissa *Religious Inventions* -kirjan luvuissa ryhmäidentiteetin näkökulmasta. Käytänteet ja identiteetti kuuluvat yhteen, kuten Alicia J. Batten (2025, 321) kommenttiluvussaan toteaa. Ihmisten kuuluminen ja sitoutumien johonkin ryhmään on parhaiten nähtävissä siinä, mitä he tekevät. Joissakin luvuissa teemana on klassinen kysymys siitä, miten ja milloin varhaisten kristittyjen identiteetti juutalaisuudesta erillisenä ryhmänä kehittyi. Kim-

berly B. Stratton, joka tutkii Justinos Marttyyrin teosta *Dialogi Tryfonin kanssa*, näkee kristittyjen kokemuksen erillisyydestä syntyneen Bar Kokhban kapinan (132–36 jaa.) tuloksena. Kautta linjan monissa kirjan luvuissa kipuillaan identiteettiä kuvaavien termien käyttöön liittyvien ongelmien kanssa. Adele Reinhartz toteaaakin kärjekkäästi, että eksegetiikan käyttämä terminologia erilaisten ryhmien suhteen on tullut niin tulenaraksi, että alkaa olla mahdotonta kirjoittaa yhtään mitään. Ryhmäidentiteettiä määrittävät termit, kuten kristityt, juutalaiset ja gnostikot, ovat kaikki osoittautuneet ongelmallisiksi. Monet analyttiset käsitteet, kuten etnisyys, hybridisyys, sukupuoli ja identiteetti, ovat laajalti käytettyjä eksegetiikassa, mutta niitä sovelletaan monin eri tavoin eikä niitä välttämättä määritellä riittävän tarkasti. Reinhartz peräänkuuluttaa tarkkuutta ja selkeyttä terminologiassa, jotta tutkijoiden välinen keskustelu helpottuisi – tavoite, joka on helppo allekirjoittaa.

Vertailun uhat ja mahdollisuudet

Vertailun teoriaa pohdittaessa ollaan uskontotieteen ytimessä. Vertailu on osa uskontotieteen (*comparative religion*) historiallista identiteettiä ja jatkuvan teoreettisen keskustelun kohde. Myös eksegetiikassa vertailua – erityisesti Raamatun ympäristökulttuurien teksteihin ja käytänteisiin – on harjoitettu lähes niin kauan kuin oppiaine on ollut olemassa. *Religious Inventions*-teoksessa vertailua toteutetaan sekä ajallisesti ja kulttuurisesti läheisiin kohteisiin että moderneihin uskonnollisiin ilmiöihin. Kaikissa näissä analyyseissä vertailu tehdään jonkin enemmän tai vähemmän kiistanalaisen tutkimuksellisen käsitteen avulla. Käsiteanalyysien keskeisyys alleviivaa sitä tosiasiaa, että vertailu ja uskonnon tutkimus ylipäänsä eivät ole mahdollisia ilman poikkikulttuurisia käsitteitä tai kategorioita – halusimme sitä tai emme (Paden 2016, 95).

Kirjoittajien lähestymistavat ja näkemykset käsitteistä vertailun työvälineinä vaihtelevat kuitenkin suuresti. Jennifer Otton mukaan uskonnon käsite on ollut lähinnä haitallinen silloin, kun sitä on sovellettu juutalaisiin ja kristittyihin erillisinä ryhminä toisen vuosisadan Aleksandriassa. Ryan D. Schroeder puolestaan korostaa poikkikulttuurisen divinaation käsitteen hyödyllisyyttä muinaisen Lähi-idän oraakkelikulttuurin tutkimuksessa, jossa on usein painotettu israelilaisen profetian erityislaatuisuutta (Schroeder tukeutuu analyysissään laajasti Martti Nissisen tutkimuksiin). Arnal ruotii omassa luvussaan ”magian” tutkimushistoriaa. Magian tutkimuksessa kietoutuvat yhteen kaksi lähestymistapaa: objektiivinen (Tylor, Frazer) ja sosiaalista funktiota painottava (Durkheim, Mauss), kuin Niilin kaksi lähdettä. Arnal asettuu jälkimmäisen kannalle ja määrittelee magian yksinkertaisesti luvattomaksi katsotuksi rituaaliksi (unauthorized ritual). Jeesus-liike haastoi temppelipapiston vallan ja vei eteenpäin ”mobiilia ritualismia” (Arnal 2025, 230). Tässä mielessä sekä Jeesus että fariseukset harjoittivat Arnalin mukaan magiaa: he veivät temppelin rituaaleja temppelin ulkopuolelle, kyliin ja ihmisten arkeen.

Giovanni B. Bazzana kirjoittaa vertailun teorian paluusta uskonnon ja kulttuurin tutkimuksen keskiöön viittaamalla muun muassa Oliver Freibergerin kirjaan (2019). Freiberger kritikoii uskonnontutkimuksessa vallitsevaa tendenssiä, jossa tutkimus rajoitetaan tiettyyn aineistoon ja kontekstiin ja pyritään välttämään tutkimuskysymyksiä, jotka auttaisivat luomaan laajempia yhteyksiä ja ylikulttuurista vertailua. Tämä kritiikki sopii myös moneen eksegeettiseen tutkimukseen. Bazzanan oma esimerkki on henkipossessio Uudessa testamentissa (ks. myös Bazzana 2020). Hän erittelee kaksi erilaista näkökulmaa vertailuun. Ensimmäinen nojaa antropologi Ioan M. Lewisin vaikutusvaltaiseen funktionalistiseen teoriaan possesiosta eräänlaisena sorrettujen ja marginaalisten ryhmien ”ilmanpaineventtiilinä” (Lewis 1971). Ongelmaksi tässä

lähestymistavassa muodostuu pohjimmiltaan holhoava ja kolonialistisen suhtautuminen pos-session ilmiöön.

Bazzanan oma ehdotus nojaa J. Z. Smithin tunnettuun toteamukseen, jonka mukaan analyytinen vertailu edellyttää aina vertailukohtien eksplikoimista (Smith 1990). Ei riitä, että todetaan että x muistuttaa y :tä. On myös tarkennettava vertailun *tertium comparationis* eli se tekijä (z), jota *enemmän* x muistuttaa y :tä, ja myös täsmennettävä *missä suhteessa* (tai kontekstissa) samanlaisuutta ilmenee. Bazzanan argumentin mukaan Uuden testamentin tutkijat ovat usein jättäneet tämän z -tekijän mainitsematta tehdessään vertailuja oman aineistonsa ja etnografisten esimerkkien välillä. Hän lisäksi arvelee, että monilta tutkijoilta eksplikoimatta jäänyt z -vertailukohta liittyy kristilliseen ideaan Pyhän Hengen vaikutuksesta: etnografisten esimerkkien samankaltaisuus koskee pikemminkin evankeliumien kertomuksia eksorkismeista kuin positiivisia kuvauksia Hengen valtauksesta.

Kognitiivisesta ja evolutiivisesta uskonnontutkimuksesta teoksessa on varsin vähän puhetta, vaikka kognitiivinen uskontotiede olisi voinut tarjota runsaasti lisänäkökohtia ja tukea vertailun teorialle sekä kirjan muiden keskeisten teemojen käsittelylle (Czachesz 2017). Bazzana viittaa kognitiiviseen tutkimukseen lyhyesti ja myönteisesti, mutta toteaa sen olevan pikemminkin eurooppalainen kuin pohjoisamerikkalainen suuntaus. Kognitiivisen näkökulman esittely jää käytännössä yhden kirjoittajan, Colleen Shantzin, harteille. Shantz (2025, 373–75) kattaa lukijalle kuvitteellisen illallispöydän, jossa toisella puolella istuvat ”kulttuurimaksimalistit” (esimerkiksi Russell McCutcheon) ja toisella ”psykobiologisen” tutkimuksen edustajat. Jälkimmäisten joukosta hän esittelee tutkijoita, jotka mallintavat uskontoa ”kompleksisena dynaamisena systeeminä” (esim. Cho & Squier 2013). Tässä katsannossa uskonto ei ole yksittäinen – ei edes perheytäläinen – maailmasta todennettava entiteetti, vaan monien osatekijöiden dynaamisen vuorovaikutuksen muodostama emergentti kokonaisuus. Systeemiteoreettinen lähestymistapa uskontoon – joka ei sinällään ole ainakaan antropologiassa uusi – tarjoaa kiinnostavan vaihtoehdon uskonnon käsitteellistämiseksi, mutta aiheen kehittäminen jää Shantzilta puolittiehen.

Takaisin Atlantin tälle puolen

Eksegetiikkaa on luonnehdittu ”uskontotieteen edeltäjäksi ja nykyiseksi kumppaniksi” (Smith 2009, 8). Tässä arvioitu teos tarjoaa esimerkkejä siitä, millaisia kysymyksiä, lähestymistapoja ja tapaustutkimuksia tämä kumppanuus voi tuottaa. Kumppanuus on kuitenkin siinä mielessä yksipuolista, että kaikki kokoomateoksen kirjoittajat edustavat eksegetiikkaa tai sen lähitieteitä. Raamatun tekstien ja kulttuurien tutkimuksen ulkopuolelta ei ole edustajia kommentoimassa, miltä uskonnontutkimuksen teorioiden soveltaminen muinaisten tekstien tulkintaan näyttää hiukan kauempaa katsottuna. Tämä saattaa osaltaan selittää sen, miksi teoksessa harjoitettu vuoropuhelu uskonnontutkimuksen kanssa on jossain määrin sisäänpäin kääntynyttä. J. Z. Smithin väkevä henki vaikuttaa useiden analyysien taustalla, mutta uudemmat uskonnontutkimuksen virtaukset jäävät ulkopuolelle tai ainakin vähälle huomiolle. Kognitiivisen uskontotieteen vähäisen osuuden lisäksi lukija havaitsee, että teoksessa sivuutetaan esimerkiksi eletyn uskonnon ja aineellisen uskonnon tarjoamat uudemmat teoreettiset avaukset (Morgan 2010; Rüpke 2019). Rituaalitutkimukseenkin viitteitä on niukasti, mikä on yllättävää, sillä rituaalinäkökulmaa on viime vuosikymmeninä sovellettu raamatulliseen aineistoon varsin aktiivisesti (Uro et al. 2019).

Räisäsen vetoomus yhteistyöhön eksegetiikan ja uskontotieteen välillä ei kaikunut tyhjille korville. Eksegeetit ja uskontotieteilijät ovat maassamme tehneet konkreettista yhteistyötä, jossa oppiaineiden vuorovaikutus on ulottunut syvemmälle kuin tavanomaisissa tieteidenvälisissä hankkeissa (Luomanen, Pyysiäinen & Uro 2007). Yhteistyö on laajentunut myös muihin oppiaineisiin, esimerkiksi sosiaalietikkaan (Mäkinen, Pesonen & Uro 2023).⁴ Suomalaiset raamatuntutkijat ovat hyvin verkostoituneita uskontotieteilijöiden kanssa etenkin Pohjoismaissa ja Euroopassa. Eksegetiikka on toki muutakin kuin uskonnontutkimusta, mutta eksegetiikan ja uskontotieteen kumppanuus on ollut yksi merkittävä kehitystä edistävä tekijä teologian ja uskonnontutkimuksen kentässä.

Kirjallisuus

Arnal, William

2025 *Jesus, Paul, and the Geography of Magic*. – William Arnal and Erin K. Vearncombe (toim.), *Religious Inventions: Ancient Mediterranean Practice and the Study of Religion*, 221–37. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Arnal, William & Erin K. Vearncombe (toim.)

2025a *Religious Inventions: Ancient Mediterranean Practice and the Study of Religion*. Studies in Christianity and Judaism 6. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Arnal, William & Erin K. Vearncombe

2025b *Religious Inventions: Introduction*. – William Arnal and Erin K. Vearncombe (toim.), *Religious Inventions: Ancient Mediterranean Practice and the Study of Religion*, 3–17. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Batten, Alicia J.

2025 *Response: Practice and Identity*. – William Arnal and Erin K. Vearncombe (toim.), *Religious Inventions: Ancient Mediterranean Practice and the Study of Religion*, 321–25. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Bazzana, Giovanni B.

2020 *Having the Spirit of Christ: Spirit Possession and Exorcism in the Early Christ Group*. New Haven, CT: Yale University Press.

Braun, Willi

2025 *Response: Religion as a Category of Study*. – William Arnal and Erin K. Vearncombe (toim.), *Religious Inventions: Ancient Mediterranean Practice and the Study of Religion*, 88–96. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Cameron, Ron & Merrill P. Miller (toim.)

2004 *Redescribing Christian Origins*. Society of Biblical Literature Symposium Series 28. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature.

⁴ Teoksen taustalla on oppiaineiden yhdessä toteuttama kurssi "Ruoka, uskonto ja elämäntutkimus" Helsingin yliopiston teologisessa tiedekunnassa (TUK-2611).

Cho, Francisca & Richard King Squier

2013 Religion as a Complex and Dynamic System. *Journal of the American Academy of Religion*, 81(2): 357–98. <https://doi.org/10.1093/jaarel/lft016>.

Czachesz, István

2017 *Cognitive Science & New Testament: A New Approach to Early Christian Research*. Oxford: Oxford University Press.

Freiberger, Oliver

2019 *Considering Comparison: A Method for Religious Studies*. New York: Oxford University Press.

Gamble, Harry Y.

1995 *Books and Readers in the Early Church: A History of Early Christian Texts*. New Haven, CT: Yale University Press.

Johnson, William A.

2010 *Readers and Reading Culture in the High Roman Empire: A Study of Elite Communities*. Oxford: Oxford University Press.

Kloppenborg, John S.

2025 Second-Century Constructions of Christianity. – William Arnal and Erin K. Vearncombe (toim.), *Religious Inventions: Ancient Mediterranean Practice and the Study of Religion*, 36–68. Montreal: McGill-Queen's University Press.

Lewis, I. M.

1971 *Ecstatic Religion: An Anthropological Study of Spirit Possession and Shamanism*. Middlesex: Penguin.

Luomanen, Petri, Ilkka Pyysiäinen & Risto Uro (toim.)

2007 *Explaining Christian Origins and Early Judaism: Contributions from Cognitive and Social Science*. Biblical Interpretation Series 89. Leiden: Brill.

Malina, Bruce J.

1981 *The New Testament World: Insights from Cultural Anthropology*. London: SCM.

Morgan, David (toim.)

2010 *Religion and Material Culture: The Matter of Belief*. London: Routledge.

Mäkinen, Virpi, Heikki Pesonen & Risto Uro (toim.)

2023 *Pyhä, paha ruoka: uskonnon ja etiikan näkökulmia*. Helsinki: Gaudeamus.

Paden, William E.

2016 *New Patterns for Comparative Religion: Passages to and Evolutionary Perspective*. Scientific Studies of Religion: Inquiry and Explanation. London: Bloomsbury.

Pyysiäinen, Ilkka

1997 Jos ja kun eksegetiikka on uskontotiedettä. *Teologinen Aikakauskirja* 102(2): 112–8.

Rüpke, Jörg

2019 Lived Ancient Religions. – John Barton (toim.), *Oxford Research Encyclopedia of Religion*.
<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199340378.013.633>.

Räisänen, Heikki

1997 Uskontotiede ja eksegetiikka: Kommentti Ilkka Pyysiäisen ja Risto Uron puheenvuoroihin.
Teologinen Aikakauskirja 102 (2): 119–25.

Shantz, Colleen

2025 Is It Culture All the Way Down? – William Arnal and Erin K. Vearncombe (toim.), *Religious Inventions: Ancient Mediterranean Practice and the Study of Religion*, 372–87. Montreal: McGill-Queen’s University Press.

Smith, Jonathan Z.

1990 *Drudgery Divine: On the Comparison of Early Christianities and the Religions of Late Antiquity*. Jordan Lectures 1988. Chicago: University of Chicago Press.

Smith, Jonathan Z.

2009 Religion and the Bible. *Journal of Biblical Literature* 128 (1): 5–27.
<https://doi.org/10.2307/25610162>.

Stowers, Stanley

2025 Theorizing Historical Moments of Religion: Paul and His Followers. – William Arnal and Erin K. Vearncombe (toim.), *Religious Inventions: Ancient Mediterranean Practice and the Study of Religion*, 69–87. Montreal: McGill-Queen’s University Press.

Uro, Risto

2025 Käytännön näkökulma varhaiseen kristillisyyteen. *Teologinen Aikakauskirja* 130(1): 21–38. <https://doi.org/10.62442/ta.147763>

Uro, Risto, Juliette Day, Richard E. DeMaris & Rikhard Roitto (toim.)

2019 *The Oxford Handbook of Early Christian Ritual*. Oxford: Oxford University Press.

Risto Uro on Uuden testamentin eksegetiikan dosentti Helsingin yliopistossa.